

Η «Φόνισσα» του Παπαδιαμάντη... στον μεγεθυντικό φακό της εγκληματολογίας

Βασιλεία Χατζηβασιλείου
Εκπαιδευτικός ΠΕ02,
Πρότυπο Γ.Ε.Λ. Μυτιλήνης
139vas@gmail.com

Ανδρονίκη Σαββέλη
Εκπαιδευτικός ΠΕ02,
Γυμνάσιο Αγιάσου
gorivas201@hotmail.com

► ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να προσεγγίσει με βάση το ευρύ ρεπερτόριο των εγκληματολογικών θεωριών τα εγκλήματα της Φραγκογιαννούς, της κεντρικής ηρωίδας της νουβέλας «Φόνισσα» του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Το ερευνητικό πρόβλημα που διατρέχει τη συγκεκριμένη εργασία είναι «Γιατί διέπραξε τους φόνους η Φραγκογιαννού;», και θα επιχειρηθεί να δοθούν ενδεχόμενες ερμηνείες προκειμένου να φωτιστεί εγκληματολογικά η υπόθεση. Η εργασία δομείται σε δύο θεματικούς άξονες με σαφή έμφαση ως προς τον δεύτερο από αυτούς. Ειδικότερα, θα προηγηθεί σύντομη γενική αναφορά στην ιστορική εξέλιξη της εγκληματολογικής σκέψης και θα ακολουθήσει η λογοτεχνική «μελέτη περίπτωσης». Εστιάζοντας σε κομβικά σημεία των βιολογικών, ψυχολογικών, κοινωνικών θεωριών αλλά και αξιοποιώντας ερμηνευτικά σχήματα της Κριτικής εγκληματολογίας, θα φωτιστούν οι τέσσερις φόνοι μικρών κοριτσιών που διαπράττονται από τη Φόνισσα, μια ιδιαίτερη γυναικεία μορφή της νεοελληνικής πεζογραφίας.

Λέξεις-κλειδιά: Παπαδιαμάντης, Φόνισσα, Λογοτεχνία και Εγκληματολογία.

► ΔΙΑΤΡΕΧΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

Στους κομβικούς προβληματισμούς της εγκληματολογικής σκέψης περιλαμβάνονται τα κριτήρια χαρακτηρισμού μιας πράξης ως εγκληματικής, οι γενεσιουργοί παράγοντες του εγκλήματος, οι τρόποι πρόληψης και αντιμετώπισής του. Αφετηρία στην εξέλιξη της σύγχρονης εγκληματολογικής σκέψης αποτελεί η Κλασική Σχολή, η οποία διαμορφώνεται υπό την επίδραση του πνεύματος του Διαφωτισμού και, ειδικότερα, της πίστης του στον ορθό λόγο, στην ελεύθερη βούληση και, κατά συνέπεια, στην ατομική ευθύνη του προσώπου, καθώς και στη δύναμη «του κοινωνικού» συμβολαίου. Το ενδιαφέρον της εγκληματολογικής προσέγγισης εστιάζεται στην εγκληματική πράξη, η οποία συνιστά παραβίαση του κοινωνικού συμβολαίου και, συνεπώς, πρέπει να επισύρει την ανάλογη ποινή (Vold et al., 2002: 17-20). Βασικό ρόλο για την εκτέλεση του εγκλήματος διαδραματίζει ο προϋπολογισμός κέρδους-ζημίας εκ μέρους του

ατόμου. Σύμφωνα με τη Βιδάλη (2013: 64), η επιλογή του εγκλήματος συντελείται ελεύθερα μέσω μιας διαδικασίας ορθολογικής εκτίμησης των κινδύνων και των κερδών που αναμένονται από την εγκληματική πράξη. Σημαντικοί εκπρόσωποι του Κλασικισμού θεωρούνται ο Cesare Beccaria -χαρακτηριστικό το έργο του «Περί εγκλημάτων και Ποινών»- και ο Jeremy Bentham.

Ο επόμενος βασικός σταθμός του 19ου αιώνα είναι η θετικιστική εγκληματολογία -γεννήθηκε από τη μήτρα της ιταλικής Θετικιστικής Σχολής- η οποία στρέφεται ντετερμινιστικά στο παθολογικό υποκείμενο αναζητώντας τα αίτια σε βιολογικούς ή ψυχολογικούς και, σε μεταγενέστερο χρόνο, κοινωνικούς παράγοντες (Βιδάλη, 2013: 77). Το ερώτημα που αναδεικνύεται είναι «Γιατί οι άνθρωποι εγκληματούν;». Ο Lombroso, ο ιδρυτής της Θετικιστικής Σχολής της εγκληματολογίας αναζητά τα αίτια της εγκληματικότητας σε ατομικούς παράγοντες πραγματοποιώντας παράλληλα σχετικές έρευνες σε χαμηλά κοινωνικά στρώματα.

Ο Quetelet ασκεί σημαντική επίδραση στο συγκεκριμένο στάδιο. Αντιμετωπίζοντας την εγκληματική πράξη υπό το πρίσμα της «κοινωνικής μηχανικής», υποστηρίζει ότι το φαινόμενο της εγκληματικότητας παρουσιάζει κανονικότητες όπως αυτές των φυσικών φαινομένων και λειτουργεί με βάση νόμους ανάλογους με αυτούς που διέπουν τα άψυχα όντα. Μάλιστα, γι' αυτόν το έγκλημα αποτελεί αναπόφευκτο χαρακτηριστικό της κοινωνικής οργάνωσης. Ο Quetelet ερμηνεύει την τάση για εμπλοκή στο έγκλημα ως αντανάκλαση του ηθικού χαρακτήρα και, συνακόλουθα, επισημαίνει την αναγκαιότητα ενίσχυσης της ηθικής εκπαίδευσης. Από τον 19ο αι. και έως την ύστερη νεωτερικότητα κυριαρχεί ο κοινωνιολογικός θετικισμός με κομβικό στοιχείο της ερμηνείας γένεσης του εγκληματικού φαινομένου τους κοινωνικούς παράγοντες (Vold et al., 2002). Στις αρχές του 20ου αιώνα, οι βιολογικοί, ψυχολογικοί και κοινωνικοί παράγοντες συνδέονται για την ερμηνεία της εγκληματοποίησης.

Ο 20ος αιώνας σηματοδοτεί τη μετάβαση από τον εγκληματία στο έγκλημα. Στις κοινωνιολογικές ερμηνευτικές θεωρίες περιλαμβάνονται (Πετούση, 2011: 28): α) Θεωρίες κοινωνικής δομής π.χ. Θεωρίες ανομίας (Durkheim, Merton), Σχολή Σικάγο (Burgess & Park, Shaw & MacKay, Thomas, Mead), Θεωρίες υποκουλτούρας (Cohen, Cloward, Ohlin), β) Θεωρίες κοινωνικής διαδικασίας π.χ. Θεωρίες κοινωνικής μάθησης, Διαφορική συναναστροφή (Sutherland), Ολίσθηση (drift) (Matza, Sykes). Η Σχολή του Σικάγου, μέσω της λεγόμενης «οικολογικής» προσέγγισης, επιχειρεί να ερμηνεύσει την εγκληματική συμπεριφορά ως απόρροια του τρόπου οργάνωσης των αστικών περιοχών υποστηρίζοντας ότι στις υποβαθμισμένες κοινωνικά περιοχές ευνοείται η γένεσή της μέσω της κοινωνικής αποδιοργάνωσης και της μεταβίβασης ενός αντι-αξιακού κώδικα (Βασιλαντωνοπούλου, 2012: 52). Καθοριστική για τη μετάβαση από τον Βιολογικό και τον Κοινωνικό Θετικισμό στην Κριτική Κοινωνιολογία υπήρξε η συμβολή του Sutherland, ο οποίος αμφισβητώντας την αυθυπαρξία του αιτιοκρατικού ερμηνευτικού σχήματος που βασίζεται στις κοινωνικές-«γεωγραφικές συνθήκες», αναδεικνύει τη σημασία των διαπροσωπικών και κοινωνικών δεσμών για την αιτιολογική προσέγγιση της εγκληματικότητας (Shatherland, 1983, όπ. αναφ. στο Βασιλαντωνοπούλου, 2012: 54). Ακολουθώντας, χαρακτηρίζοντας ως «έγκλημα του λευκού περιλαιμίου» «το έγκλημα που διαπράττεται από άτομα κύρους και υψηλού κοινωνικού status στο πλαίσιο της επαγγελματικής τους δραστηριότητας» (Shatherland, 1983, όπ. αναφ. στο Βασιλαντωνοπούλου, 2012: 56), στρέφει την προσοχή στα εγκλήματα της κοινωνικής ελίτ σε συνάρτηση με τα πολιτικά συμφραζόμενά τους. Με τον τρόπο αυτό επιχειρεί να προσδιορίσει το έγκλημα -ως προς τη νομική του μεταχείριση- ανεξάρτητα από τα άτομα που το διαπράττουν.

Εξάλλου, σύμφωνα με τη «θεωρία των διαφορικών συναναστροφών» του Sutherland, η εγκληματική συμπεριφορά προϋπάρχει του νόμου και η εγκληματοποίηση συντελείται χρονικά όταν η ανθρώπινη συμπεριφορά εκλαμβάνεται ως κίνδυνος για τον κυρίαρχο αξιακό κώδικα (Βασιλαντωνοπούλου, 2014: 62).

Στο θεωρητικό πλαίσιο της Κριτικής Εγκληματολογίας εντάσσεται ένα ευρύ φάσμα θεωριών. Ειδικότερα, η Σχολή της Σύγκρουσης επισημαίνει την άνιση απόδοση των χαρακτηρισμών του εγκληματία, η Σχολή της Αλληλόδρασης περιγράφει τα στάδια των διαδικασιών εγκληματοποίησης, οι Νεομαρξιστικές Σχολές εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στις κοινωνικές ανισότητες (έμφυλες, ταξικές κ.ά.), ενώ ο Κριτικός Ριζοσπαστισμός εντοπίζει ως γενεσιουργό αίτιο τα εύπλαστα όρια του νόμου. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι εγκληματολογικές Σχολές της Σύγκρουσης, της Αλληλόδρασης, του Κριτικού Ριζοσπαστισμού, καθώς και οι Μαρξιστικές Σχολές συγκλίνουν ως προς τις διαδικασίες εγκληματοποίησης.

► ΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΑ ΓΟΝΙΔΙΑ ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΟΓΙΑΝΝΟΥΣ...

Στο πλαίσιο της ιταλικής θετικιστικής σχολής και, ειδικότερα, στο φάσμα του ατομικού θετικισμού, εντάσσονται οι βιολογικές προσεγγίσεις της εγκληματολογικής σκέψης. Πρωτοπόρος σε αυτές ο Lombroso με το σύγγραμμά του «Ο εγκληματίας άνθρωπος» (1867) έστρεψε την επιστημονική σκέψη από την πράξη στο υποκείμενο υποστηρίζοντας ότι οι εγκληματίες είναι άτομα που έχουν καθηλωθεί εκ γενετής σε προγενέστερο βιολογικό (ψυχο-ηθικό) στάδιο (αταβισμός) από αυτό του ανθρώπου (Ζαραφωνίτου, 1995: 70). Συνακόλουθα, ο άνθρωπος που διαπράττει έγκλημα είναι ανθρωπολογικά εκφυλισμένος και χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (βιολογικά, φυσιογνωμικά γνωρίσματα, κοινωνιολογικά στίγματα) και εγκληματικές ροπές, σε συνδυασμό με ηθική φρενοβλάβεια, που αποδίδονται στην κληρονομικότητα, τη φυλή και το φύλο (Βιδάλη, 2013: 81-82). Μάλιστα, επιχείρησε την επιβεβαίωση των υποθέσεών του μέσω κλινικών και ανθρωπομετρικών ερευνών σε κρατούμενους των ιταλικών φυλακών (Χαΐδου, 1996: 27). Αναφέρεται, λοιπόν, σε βιολογικά στίγματα που εντοπίζονται στον εγκληματία άνθρωπο όπως μη συμμετρικό πρόσωπο, μεγάλα χείλη και ζυγωματικά, υπερβολική τριχοφυΐα, παθολογικά ανατομικά γνωρίσματα, εκφυλισμένα αγγεία κ.ά. Στα προαναφερθέντα προσθέτει «γενετικές ανωμαλίες» ως προς το σφυγμό, την αναπνοή, το βάδισμα, τις αισθήσεις, ακόμη και τα συναισθήματα του εγκληματία («ηθική αναισθησία») (Lombroso, 1925b: 33-87). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Lombroso ταξινομεί τους εγκληματίες σε τέσσερις κατηγορίες: τους εκ γενετής, τους εκ περιστάσεως, τους εκ πάθους και τους καθ' ἑξιν (Lombroso, 1925b: 3). Ειδικότερα, σχετικά με τις γυναίκες-εγκληματίες οι Lombroso & Ferrero (1925) απέδωσαν τον περιορισμένο αριθμό αταβιστικών χαρακτηριστικών τους στο γεγονός ότι οι γυναίκες έχουν καθηλωθεί σε πολύ πρώιμο στάδιο εξέλιξης, με αποτέλεσμα να μη γίνονται αυτά αντιληπτά. Σύμφωνα με τη θεωρία τους, το μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών εντάσσονται στους «εκ περιστάσεως» εγκληματίες -και όχι στους «εκ φύσεως» όπως θα ήταν αναμενόμενο- γιατί η «εκ φύσεως» παθητικότητά τους και ο συντηρητισμός τους τις καθιστά πιο νομοταγείς από το άλλο φύλο (Πετούση, 2001: 112-113).

Στα βήματα του Lombroso κινείται και ο Sheldon, ο οποίος κατατάσσει τους εγκληματίες σε τρεις κατηγορίες ως προς τον σωματότυπό τους, τους ενδόμορφους, τους μεσόμορφους και τους εξώμορφους. Ας κρατήσουμε τα χαρακτηριστικά της δεύτερης ομάδας, στην οποία περιλαμβάνονται άνθρωποι μεγάλωσωμοι, δραστήριοι,

που κάνουν έντονες χειρονομίες και εκδηλώνουν βίαιες συμπεριφορές. (Χαΐδου, 1996: 32). Γενικά, οι βιολογικές θεωρίες επιχειρούν την ερμηνεία της εγκληματογένεσης μέσω ντετερμινιστικής διαδικασίας. Παράλληλα, για να διερευνηθεί η σύνδεση κληρονομικότητας-εγκληματογένεσης διενεργούνται πολυάριθμες έρευνες-πειράματα σε χρωμοσώματα και σε διδύμους (π.χ. Christiansen, Lange). Συμπερασματικά, ο βιολογικός θετικισμός έστρεψε τον εγκληματολογικό προσανατολισμό προς το έγκλημα ως φυσικό γεγονός -και όχι ως νομικό- και υποστήριξε ότι ο εγκληματίας «γεννιέται» ή έχει φυσική προδιάθεση λόγω ατομικών ανωμαλιών. Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα, αναγνωρίζοντας ότι δε φέρει ευθύνη ο εγκληματίας, υποστήριξαν ότι είναι αναστρέψιμη η εγκληματική συμπεριφορά μέσω συγκεκριμένων πρακτικών (βλ. ευγονική). Σύμφωνα με τη Χαΐδου (1996: 33), οι συγκεκριμένες θεωρητικές προσεγγίσεις δίκαια επικρίθηκαν, καθώς έδωσαν άλλοθι, ώστε να ενισχυθεί η βιολογική ρατσιστική οπτική της εγκληματογένεσης και προώθησαν θεωρητικά σχήματα περί ανωτερότητας ομάδων, φυλών κ.ά.

Η πρωταγωνίστρια της νουβέλας, η επονομαζόμενη Χαδούλα ή Φραγκογιαννού, είναι μια φόνισσα, καθώς διαπράττει τέσσερις φόνους νεαρών -ακόμη και νεογέννητων- κοριτσιών. Αν εξετάσουμε το κατά συρροή έγκλημά της υπό το πρίσμα των βιολογικών θεωριών, δε φέρει ευθύνη η ίδια, αλλά τα «εγκληματικά της γονίδια», ο «εγκληματικός της καρυότυπος». Ο Lombroso θα υποστήριζε ότι πρόκειται για αταβιστική εγκληματία, προσκολλημένη σε πρότερο εξελικτικό στάδιο από αυτό του ανθρώπου, και μάλιστα -λόγω φύλου- σε τόσο πρώιμο στάδιο, που δεν είναι εμφανή τα αταβιστικά γνωρίσματα. Μάλιστα ο τρόπος που περιγράφεται από τον Παπαδιαμάντη παραπέμπει σε «γενετικές ανωμαλίες» και «βιολογικά στίγματα» της προαναφερθείσας προσέγγισης. Διεξοδικότερα, ο συγγραφέας, ήδη από τις πρώτες συστάσεις της ηρωίδας, αναφέρει «ήτο γυνή σχεδόν εξηκοντούτις, καλοκαμωμένη, με αδρούς χαρακτήρας, με ήθος ανδρικών, και με δύο μικράς άκρας μύστακος άνω των χειλέων της» (Παπαδιαμάντης, 1912: 1), γνωρίσματα που, μάλιστα, εντοπίζονται στο πρόσωπο (φυσιογνωμική). Εκτός, λοιπόν, από τα έντονα, ανδροπρεπή χαρακτηριστικά («αδρούς χαρακτήρας»), η Φόνισσα έχει και μουστάκι («δυο μικράς άκρας μύστακος»), δηλ. έντονη τριχοφυΐα και υψηλή τεστοστερόνη που ερμηνεύει τη διάπραξη του εγκλήματός της. Συνεπώς, είχε τη βιολογική προδιάθεση του «εγκληματία ανθρώπου» και ανήκε στους «εκ περιστάσεως» εγκληματίες! Η κληρονομικότητα ως προς τα εγκληματικά γονίδια και τα προβληματικά χρωμοσώματα επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι ο γιος της Μήτρος ή Μώρος, μαχαιροβγάλτης και μέθυσος (η «φιλοποσία» είναι ένα από τα γνωρίσματα που ο Lombroso αποδίδει στους εγκληματίες), είχε εκδηλώσει βίαιη συμπεριφορά προς τη μητέρα του, είχε επιτεθεί με μαχαίρι στην αδελφή του και, το σημαντικότερο, βρίσκεται στη φυλακή της Χαλκίδας κατηγορούμενος για φόνο. Χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα αποσπάσματα:

- «Την ημέραν εκείνην, ο Μώρος, επειδή δεν είχε ξεμεθύσει ακόμα, κατήντησε να κυνηγήσει εις τον δρόμον και την ιδίαν μητέρα του, απειλών να την σφάξει» (Παπαδιαμάντης, 1912: 20)
- «Τυφλός εκ μανίας, έσυρεν όπισθεν, από τα νώτα της οσφύος του, τροχισμένην μάχαιραν την οποίαν είχε, και ορμήσας εκτύπησε την αδελφήν του εις το πλευρόν όπισθεν, κατά την δεξιάν μασχάλη» (Παπαδιαμάντης, 1912: 22).
- «Ηκούσθη μία αόριστος φήμη, ότι ο Μωρός διέπραξε φόνον εντός του πλοίου» (Παπαδιαμάντης, 1912: 32).

► ΜΗΠΩΣ Η ΦΡΑΓΚΟΓΙΑΝΝΟΥ ΕΙΧΕ ΤΟ ΑΚΑΤΑΛΟΓΙΣΤΟ;

Μεταβαίνοντας στον ψυχολογικό θετικισμό, κομβική θέση κατέχει η άποψη ότι το άτομο αδυνατεί να επισημάνει τη διαφορά μεταξύ εγκληματικής και μη εγκληματικής συμπεριφοράς λόγω γενετικών «ανωμαλιών» που το οδηγούν σε απώλεια ελέγχου. Συνακόλουθα, για τον συσχετισμό εγκληματικότητας και ψυχικής ασθένειας μελετήθηκαν η νοημοσύνη, οι ψυχικές διαταραχές, η προσωπικότητα (Κοντοπούλου, 2014: 16).

Ο Lomproso δεν αγνοεί και τα ψυχικά χαρακτηριστικά του «εγκληματία ανθρώπου». Υποστηρίζει λοιπόν ότι τα συναισθήματά του εμφανίζονται «ναρκωμένα», «χαρακτηρίζεται από συναισθηματική αναλγησία», δε νιώθει οίκτο και συμπόνια, αλλά χαρακτηρίζεται από αδιαφορία ενώπιον των θυμάτων του και αστάθεια ως προς τις αντιδράσεις του, εκδικητικότητα και σκληρότητα (Lomproso, 1925: 81-106). Ο Eynseck (1952) διατυπώνοντας τη θεωρία του περί προσωπικότητας, συσχέτισε τη λειτουργία του αυτόνομου νευρικού συστήματος με την ανθρώπινη προσωπικότητα επιχειρώντας να αποκαλύψει την αιτιακή σύνδεση μεταξύ εγκλήματος και προσωπικότητας. Εντόπισε τρεις διαστάσεις, την εξωστρέφεια, τη νεύρωση και τον ψυχωτισμό, οι οποίες αντιστοιχούν σε ανθρώπινες συμπεριφορές. Αναλυτικότερα, οι εξωστρεφείς χαρακτηρίζονται από κοινωνικότητα, παρορμητισμό, αισιοδοξία, οι νευρωτικοί παρουσιάζονται νευρικοί, κυκλοθυμικοί, ανήσυχοι. Στον τελευταίο τύπο προσωπικότητας (Eynseck, 1966) αντιστοιχούν γνωρίσματα όπως η αντικοινωνικότητα, η απουσία ενσυναίσθησης, η επιθετικότητα, η σκληρότητα, η συναισθηματική ψυχρότητα και η μοναχικότητα. Στη συγκεκριμένη ψυχολογική προσέγγιση γίνεται εύκολα αντιληπτή η σύνδεση βιολογικών παραγόντων-κληρονομικότητας ως προς τη διαμόρφωση της προσωπικότητας και τη ροπή προς το έγκλημα.

Ο νεοελληνιστής Λίνος Πολίτης (1998: 205-206) αναφερόμενος στην ηρωίδα παρατηρεί εύστοχα: «Η γυναίκα αυτή με την αβυσσαλέα ψυχολογία, που τοποθετείται έξω από την ανθρώπινη κοινωνία, είναι ένα πρόσωπο αινιγματικό και ολότελα ξένο από τους αφελείς (πονηρούς πολλές φορές, αλλά καλόκαρδους πάντα) νησιώτες που γεμίζουν τα άλλα του διηγήματα». Προσεγγίζοντας τη Φραγκογιαννού με βάση τις ψυχολογικές ερμηνευτικές θεωρίες του εγκλήματος, θα λέγαμε ότι πάσχει από φρενοβλάβεια, είναι ψυχοπαθής. Ο συγγραφέας στο σημείο που η φόνισσα αναπολεί λεπτομερώς το δύσκολο παρελθόν της και τη βασανισμένη ζωή της, λίγο πριν διαπράξει το πρώτο της έγκλημα με θύμα το νεογέννητο εγγονάκι της, γράφει: «Της Φραγκογιαννούς άρχισε πράγματι «να ψηλώνη ο νους της». Είχε «παραλογίσει» επί τέλους» και λίγο πιο κάτω επιβεβαιώνει την παραφροσύνη της «Είχε “ψηλώσει” ο νους της!» (Παπαδιαμάντης, 1925: 30). Η Χαδούλα ή Φραγκογιαννού κυριεύεται από την παρανοϊκή εμμονή «ανακυκλούσα εις τον νουν την έμμονον ιδέαν, ήτις της είχε κολλήσει» (Παπαδιαμάντης, 1912: 41) ότι μέσω των φόνων υποβοηθά το θεϊκό έργο, εκτελεί θεϊκή αποστολή, επικοινωνεί με το Θεό. Για τον λόγο αυτό, ερμηνεύει τυχαία γεγονότα ως υπερφυσικά σημάδια που καταφάσκουν στην εγκληματική πράξη που θα ακολουθήσει. Με αυτό το σκεπτικό, «συνομιλεί» με τον Αϊ-Γιάννη ζητώντας σημάδι ότι έπραξε σωστά σκοτώνοντας το πρώτο βρέφος «Αν έκαμα καλά, Αϊ-Γιάννη μου, να μου δώσης σημάδι σήμερα... να κάμω μία καλή πράξη, ένα ψυχικό, για να γαληνιάσ' η ψυχή μου κ' η καρδούλα μου!...» (Παπαδιαμάντης, 1912: 41-42) και λίγο πριν τη διάπραξη του δεύτερου φόνου πιστεύει ότι ο Άγιος της έστειλε το επιθυμητό σημάδι. «Να!... μου

έδωκε το σημείο ο Άι-Γιάννης, είπε μέσα της, σχεδόν ακουσίως η Φραγκογιαννού, άμα είδε τα δύο θυγάτρια» (Παπαδιαμάντης, 1912: 43).

Η ηρωίδα δε διαψεύδει το πορτρέτο του «εγκληματία ανθρώπου», καθώς διαθέτει τα γνωρίσματα που ο Lomproso αποδίδει με τους όρους «Ηθική αναισθησία» και «στείρωσις συναισθημάτων», δηλαδή χαρακτηρίζεται από απουσία συναισθημάτων που συνδέονται με τον πόνο του άλλου (Lomproso, 1925: 81). Παράλληλα, ο Eynseck θα την κατέτασσε στον ψυχωτικό τύπο προσωπικότητας, καθώς εμφανής είναι η έλλειψη ενσυναίσθησης και η συναισθηματική ψυχρότητα. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η συμπεριφορά της τη στιγμή που, όταν κατά τη διάπραξη του φόνου των δύο αδελφών, εμφανίζεται τυχαία η άρρωστη μητέρα τους, εκείνη με απόλυτη ψυχραιμία προσποιείται την ταραγμένη και συνεχίζει την δράση της, χωρίς να συναισθάνεται την αγωνία και τον πόνο της έντρομης μητέρας. «Τότε η Φραγκογιαννού, με μεγάλην ετοιμότητα...», «κ' ενώ ετράβα προς τα άνω το σώμα, η κεφαλή έμενε κάτω, όσον το δυνατόν μακροτέραν ώραν εντός του νερού» (Παπαδιαμάντης, 1912: 45-46). Ο Lomproso θα υποστήριζε ότι «η εγκληματική συμπεριφορά της οφείλεται σε ψυχο-ηθικό αταβισμό, έχει παραμείνει προσκολλημένη σε ένα προγενέστερο στάδιο εξέλιξης από αυτό του ανθρώπου, καθώς δρα εγκληματικά κατ' εξακολούθηση χωρίς ηθικούς-ψυχικούς φραγμούς». Επιπλέον, είχε την προδιάθεση της εγκληματικότητας, αφού έχει κληρονομήσει και την κακία της μητέρας της, που της αποδιδόταν το προσωνύμιο «στρίγγλα» της εποχής και ασχολούνταν με μάγια: «ήτον κακή, βλάσφημος και φθονερά Ήτον μία από τας στρίγγλας της εποχής της. Ήξευρε μάγια» (Παπαδιαμάντης, 1912: 2).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η γνωμάτευση του ψυχιατροδικαστή Φ. Σκούρα, ο οποίος είχε κληθεί από τον δικηγόρο Γ. Ρουμάνη να συμμετάσχει στη μελέτη «Αν δικαζόταν η «Φόνισσα» του Παπαδιαμάντη. Μια φιλολογική δίκη» και αποφαινεται σχετικά «Πρέπει να τοποθετήσουμε σε ένα πλαίσιο ψυχοορμητικής, “καταναγκαστικής” ψυχονεύρωσης ψυχοπαθολογικά την περίπτωση της Φόνισσας» (Ρουμάνης, 1954, όπ. αναφ. στο Κουράκης 2006: 3-4).

► Η ΦΟΝΙΣΣΑ... ΑΝΑΚΡΙΝΕΤΑΙ ΑΠΟ SUTHERLAND, DURKHEIM, & MERTON

Η Κοινωνιολογική Σχολή του Σικάγου εστιάζοντας στα κοινωνικά αίτια της εγκληματικότητας, αντιμετωπίζει την εγκληματική συμπεριφορά ως κοινωνικά επίκτητη συμπεριφορά που εξαρτάται από τα κοινωνικά της συμφραζόμενα (Βιδάλη, 2022: 59). Ο Sutherland στην κομβική του θέση για την αρχή των διαφορικών συναναστροφών υποστήριξε ότι η υπερ-έκθεση του ατόμου σε ιδέες-αντιλήψεις που προωθούν την καταστρατήγηση του νόμου απ' ό,τι σε ιδέες-αντιλήψεις που ευνοούν την τήρησή του ή τροχοπεδούν την παραβίασή του, λειτουργεί ενισχυτικά ως προς την εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς (Βιδάλη, 2022: 65). Συνακόλουθα, η Φόνισσα, εντός της κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκε, ερχόταν σε επαφή με υπερπληθώρα εγκληματικών προτύπων -μεταξύ των οποίων και αυτό της μητέρας της- και γι' αυτό οδηγήθηκε στην εγκληματική δράση. Ο συγγραφέας αναφέρει χαρακτηριστικά ότι πριν το γάμο της έκλεβε μικροποσά από τις οικονομίες του πατέρα της, αλλά «δεν “έπιανε χαρτωσιά” εμπρός εις τας κλοπάς της μητρός της» (Παπαδιαμάντης, 1912: 13). Παράλληλα, η εγκληματοποίηση της δράσης της Φραγκογιαννούς, σύμφωνα με τον Shutherland, θα οδηγούσε στην απεγκληματοποίηση της συμπεριφοράς εκπροσώπων της οικονομικής ελίτ (Shutherland, 1983, όπ. αναφ. στο Βασιλαντωνοπούλου, 2012: 57) και θα αποτελούσε αποδεικτικό στοιχείο για το

γεγονός της άνισης μεταχείρισης των ατόμων με χαμηλό οικονομικό-κοινωνικό προφίλ από τον νόμο. Η ηρωίδα της νουβέλας του Παπαδιαμάντη προέρχεται από χαμηλή κοινωνική τάξη και βασικό κίνητρο της εγκληματικής δράσης της είναι η απαλλαγή των οικογενειών από την οικονομική επιβάρυνση, την οποία συνεπάγεται η αποκατάσταση των κοριτσιών μέσω προίικας. Η διαδικασία σύλληψής της ενεργοποιείται με ευκολία όταν -εντελώς συγκυριακά τη δεδομένη στιγμή- βρίσκεται παρούσα στον τόπο του πνιγμού της μικρής Ξενούλας. «Τω όντι, η εξουσία είχε αρχίσει να συλλαμβάνη υποψίας. Η σύμπτωσης ότι η γραία εκείνη είχαν ευρεθή δευτεραγωνιστούσα εις τον πνιγμόν των δύο κορασίων του Γιάννη του Περιβολά (...), καίτοι δεν προέκυψαν στοιχεία ενοχής ή και νύξεις προς υποψίαν...» (Παπαδιαμάντης, 1912: 52). Άραγε, η νομική αντιμετώπιση και η στάση των επίσημων φορέων της εξουσίας θα ήταν παρόμοια, αν επρόκειτο για οικονομικό έγκλημα ατόμου με κοινωνικό status στην κοινωνία της Σκιάθου; Θα άρχιζε η καταδίωξή του από τις αστυνομικές δυνάμεις βάσει υπόνοιας και χωρίς ενοχοποιητικά στοιχεία;

Ο Durkheim υπογραμμίζει ότι το έγκλημα δε συνιστά παθολογικό κοινωνικό φαινόμενο. Σύμφωνα με τον ίδιο, στις σύγχρονες κοινωνίες η εγκληματική πράξη - αναδεικνύοντας το σαφές περιεχόμενο του κανόνα που παραβιάζεται- οδηγεί στην επιβεβαίωση της εγκυρότητάς του και, συνεπώς, συμβάλλει στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής (Βιδάλη, 2022: 58). Η Φόνισσα διαπράττοντας παιδοκτονίες αποσαφηνίζει τον κανόνα απαγόρευσης της αφαίρεσης ανθρώπινης ζωής και καταδικάσμενη από τις αστυνομικές αρχές επιβεβαιώνει περίτρανα την ισχύ του συγκεκριμένου κανόνα. Με τον τρόπο αυτό συμβάλλει στην προώθηση της κοινωνικής συνοχής, στην ενίσχυση της συλλογικής συνείδησης στην τοπική κοινωνία του νησιού της.

Ο Merton, στη θεωρία του περί ανομίας, επισημαίνει την έλλειψη ισορροπίας μεταξύ της πολιτισμικής δομής ("cultural structure"), η οποία ορίζει τους κυρίαρχους πολιτισμικούς στόχους, και κοινωνικής δομής ("social structure"), η οποία (δεν) εξασφαλίζει τα μέσα υλοποίησής τους. Η συγκεκριμένη δυσαρμονία προκαλεί μια ένταση και, συνακόλουθα, οδηγεί στην παρανομία. Μάλιστα, εντοπίζει πέντε εναλλακτικές συμπεριφορές προσαρμογής στις συνθήκες έντασης: α) προσαρμογή β) καινοτομία γ) τυπολατρία δ) αναχωρητισμός και ε) εξέγερση (Βιδάλη, 2022: 85-86). Σύμφωνα με τον Merton, λοιπόν, κυρίαρχο πολιτισμικό στόχο της τοπικής κοινωνίας της Σκιάθου, όπου ζει η Χαδούλα ή Φραγκογιαννού, αποτελεί η αποκατάσταση της γυναίκας μέσω του γάμου. («Λοιπόν όλοι αυτοί οι γονείς, όλα τα ανδρόγυνα, όλαι αι χήραι, ανάγκη πάσα και χρέος απαραίτητον, να υπανδρεύσουν όλας αυτάς τας κόρας (...)! Και να δώσουν εις όλας προίικα», «ώφειλεν εξ άπαντος «ν' αποκαταστήση» όλα τα θήλεα ταύτα» (Παπαδιαμάντης, 1912: 16-17). Η κοινωνική δομή, όμως, δεν της παρέχει τα μέσα για την επίτευξη του προαναφερθέντος στόχου, καθώς η οικογένειά της αδυνατεί λόγω φτώχειας να εξασφαλίσει την απαιτούμενη προίικα. Βιώνοντας τη δυσαρμονία αυτή, βρίσκεται σε συνθήκες έντασης (πίεσης) και οδηγείται στον πρώτο φόνο, σκοτώνει τη νεογέννητη εγγονή της. Ουσιαστικά, επιλέγει ως «λύση προσαρμογής» την εξέγερση μέσω εγκληματικότητας αρνούμενη τον στόχο και τα μέσα επίτευξής του.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η γνωμάτευση του ψυχιατροδικαστή Φ. Σκούρα, ο οποίος είχε κληθεί από τον δικηγόρο Γ. Ρουμάνη να συμμετάσχει στη μελέτη «Αν δικάζοταν η «Φόνισσα» του Παπαδιαμάντη. Μια φιλολογική δίκη» και αποφαινεται σχετικά «Πρέπει να τοποθετήσουμε σε ένα πλαίσιο ψυχοορμητικής, "καταναγκαστικής"

ψυχονεύρωσης ψυχοπαθολογικά την περίπτωση της Φόνισσας» (Ρουμάνης, 1954, όπ. αναφ. στο Κουράκης, 2006: 3-4).

► Η ΦΡΑΓΚΟΓΙΑΝΝΟΥ ΣΤΟΝ ΑΝΑΚΡΙΤΙΚΟ ΦΑΚΟ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

Η Φόνισσα αντιμέτωπη με τη «θεωρία της ετικέτας»

Στις προσεγγίσεις της συμβολικής διαντίδρασης σημαντική θέση κατέχει η «θεωρία της ετικέτας», μια θεωρία που «έθεσε για πρώτη φορά υπό διερεύνηση όχι τον εγκληματία ή το έγκλημα, αλλά την ίδια διαδικασία χαρακτηρισμού κάποιου ως εγκληματία» (Βιδάλη, 2022: 116). Ένας από τους βασικότερους εκπροσώπους της, ο Tannenbaum, απορρίπτοντας την αποκλίνουσα προδιάθεση του εγκληματία εστιάζει στην κοινωνική «κατασκευή» του μέσω συγκεκριμένης διαδικασίας στην οποία «τα χαρακτηριστικά της όποιας κοινωνικής δράσης κρίνονται από την κυρίαρχη πολιτική ομάδα μιας κοινωνίας ως αντιβαίνοντα στην επιβαλλόμενη ηθική και κατ' ακολουθία δικαιοκή βούλησή της» (Tannenbaum, 1938, όπ. αναφ. στο Τάτσης, 1986: 48). Προς την ίδια κατεύθυνση, ο Lemert αναφερόμενος σε «πρωτογενή» και «δευτερογενή» απόκλιση, αναγνωρίζει τον κυρίαρχο ρόλο της κοινωνικής αντίδρασης ως προς το χαρακτηρισμό της παραβατικής συμπεριφοράς. Με άλλα λόγια, η απόδοση -από τους μηχανισμούς του κοινωνικού ελέγχου- του χαρακτηρισμού της εκτροπής έχει αντίκτυπο στην πραγματικότητα του ατόμου, καθώς οδηγεί στη διαμόρφωση της έκτροπης ταυτότητας και σε «μια έκτροπη τροχιά της κοινωνικής του ζωής» (Τάτσης, 1986: 49-50).

Μπορεί να επιβεβαιωθεί η «θεωρία της ετικέτας» στην περίπτωση της Χαδούλας ή Φραγκογιαννού; Η απάντηση δίνεται από την πορεία της ηρωίδας μετά τον στιγματισμό της ως «ύποπτης-ένοχης», τον οποίο η ίδια αντιλαμβάνεται από την αντίδραση του ειρηνοδίκη και την παρουσία αστυνομικών έξω από το σπίτι της, για τον πνιγμό της μικρής Ξενούλας. Η ίδια εγκαταλείπει έντρομη την οικία της («Η Φραγκογιαννού είδε και επείσθη ότι μέγας και επικείμενος κίνδυνος την ηπείλει. - Πρέπει να πάρω τα βουνά, δυχατέρα! Είπεν αίφνης»), αναζητά κρησφύγετο πρώτα σε συγγενικό της πρόσωπο («και ιδούσα την θύραν ανοικτήν, έσπευσε να εισέλθω, όπως εύρη άσυλον») και έπειτα «με την άφευκτον προσποίησην, με το ψεύδος εις τα χείλη» στη στάνη ενός βοσκού» (Παπαδιαμάντης, 1912: 54-69). Ήδη λοιπόν έχει εκτραπεί η κοινωνική ζωή της Φόνισσας, καθώς κυνηγημένη απομακρύνεται από τα συγγενικά της πρόσωπα, από τους γείτονες, από τους συντοπίτες της. Εγκαταλείπει τις κοινωνικές συνήθειες, τη ζωή της στην τοπική κοινωνία της Σκιάθου. Μάλιστα, στη στάνη όπου κρύβεται για να γλιτώσει από την καταδίωξη της νόμιμης εξουσίας, δε διστάζει να σκοτώσει το νεογέννητο κοριτσάκι του βοσκού που τη «φιλοξενεί» και λίγο αργότερα σώζονται -λόγω της έγκαιρης εμφάνισης των αστυνομικών αρχών- δύο κορίτσια ενός άλλου βοσκού, τα οποία επιχειρεί να φονεύσει. Με άλλα λόγια, η λογοτεχνική ηρωίδα επιβεβαιώνει την «έκτροπή της ταυτότητα», την ταυτότητα της φόνισσας μικρών κοριτσιών.

Ανάλογη είναι και η εγκληματολογική οπτική του Katz, ο οποίος θεωρεί ότι για την ερμηνεία της εγκληματικής πράξης πρέπει να δοθεί έμφαση στη νοηματοδότησή της από τον ίδιο τον δράστη. Ειδικότερα, διακρίνει πέντε τύπους εγκλημάτων και, συνακόλουθα, εγκληματιών: τα εγκλήματα πάθους, τα εγκλήματα εφήβων, τα εγκλήματα συμμοριών, τις ληστείες και τις εν ψυχρώ δολοφονίες. Στην τελευταία περίπτωση, ο εγκληματίας έχει υποστεί μακρόχρονη κοινωνική καταπίεση και

οδηγείται εκδικητικά στο έγκλημα στρεφόμενος κατά μελών του κοινωνικού συνόλου (Vold et al., 2002: 216-219). Η Φραγκογιαννού, λοιπόν, έγινε μια «εν ψυχρώ εγκληματίας» μικρών κοριτσιών, καθώς βίωσε μεγάλη καταπίεση ως γυναίκα σε μια ανδροκρατούμενη, πατριαρχική κοινωνία. Μια ζωή υπηρετούσε τους άλλους, τους γονείς της, τον άντρα της, τα παιδιά της, τα εγγόνια της:

Εις τους λογισμούς της, συγκεφαλαιούσα όλην την ζωήν της, έβλεπεν ότι ποτέ δεν είχε κάμει άλλο τίποτε ει μή να υπηρετή τους άλλους. Όταν ήτο παιδίσκη, υπηρετεί τους γονείς της. Όταν υπανδρεύθη, έγινε σκλάβα του συζύγου της (...) όταν απέκτησε τέκνα, έγινε δούλα των τέκνων της· όταν τα τέκνα της απέκτησαν τέκνα, έγινε πάλιν δουλεύτρια των εγγόνων της (Παπαδιαμάντης, 1912: 1).

Λόγω της συσσωρευμένης καταπίεσης από τις εμπειρίες της, οδηγήθηκε εκδικητικά -προς το κοινωνικό σύνολο- στην εγκληματική δράση κατά μικρών κοριτσιών της τοπικής κοινωνίας όπου ζει.

► Η ΦΡΑΓΚΟΓΙΑΝΝΟΥ ΣΤΗ ΔΙΝΗ «ΣΥΓΚΡΟΥΣΙΑΚΩΝ» ΚΑΙ ΝΕΟΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ

Στις θεωρίες της σύγκρουσης η εγκληματολογική εστίαση μεταφέρεται στις διαδικασίες εγκληματοποίησης ως κοινωνικο-πολιτικές διαδικασίες, στις οποίες, σύμφωνα με την Κουκουτσάκη (χ.χ.), ο νόμος υπηρετεί το συμφέρον των ισχυρών και, συνακόλουθα, λειτουργεί ως μοχλός διευθέτησης των κοινωνικών διαφορών προς όφελος των ισχυρών. Ο Vold μελετώντας την πρωτογενή εγκληματοποίηση, υποστηρίζει ότι η επικάλυψη στόχων και η σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των κοινωνικών ομάδων έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία επίσημων κανόνων από την υπερισχύουσα κοινωνική ομάδα. Με άλλα λόγια, προσεγγίζει το έγκλημα όχι ως ατομική συμπεριφορά αλλά ως συμπεριφορά «εγκληματικών μειονοτήτων» σε σύγκριση με την κυρίαρχη κοινωνική ομάδα. «Η εγκληματική μειονότητα» δε διαμορφώνεται λόγω αδυναμίας ενσωμάτωσης στο κοινωνικό σύνολο, αλλά απορρέει από την ίδια την κοινωνική σύγκρουση (Vold, 1979).

Σημαντικός εκπρόσωπος της θεωρίας της σύγκρουσης είναι και ο Turk, ο οποίος, προσεγγίζοντας τη δευτερογενή εγκληματοποίηση, επισημαίνει ότι πρέπει να μελετηθεί η σχέση ανάμεσα στους επίσημους φορείς της εξουσίας και στις κοινωνικές ομάδες, καθώς οι πρώτοι ορίζουν, ερμηνεύουν και εφαρμόζουν τους κανόνες, ενώ οι δεύτεροι καλούνται να τους αποδεχτούν ή να συγκρουστούν με αυτούς. Μάλιστα, ο Turk συσχετίζει τις πιθανότητες σύγκρουσης και εγκληματοποίησης των χαμηλότερων κοινωνικών ομάδων με συγκεκριμένο συνδυασμό μεταβλητών, στον οποίο όμως δεν αναδεικνύεται η σημασία της «ταξικής σύγκρουσης». Διεξοδικότερα, ως προς τον πρώτο συσχετισμό, εντοπίζει ως μεταβλητές το βαθμό στον οποίο είναι οργανωμένη η ασθενέστερη ομάδα, το βαθμό στον οποίο έχει εσωτερικεύσει τους ισχύοντες κανόνες, τη γνώση των μοντέλων «συμπεριφοράς που υιοθετεί η εξουσία προκειμένου να επιτύχει τη χειραγωγήσή της. Σχετικά με την εγκληματοποίηση των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων, οι πιθανότητες είναι συνάρτηση της ισχύος των συγκρουόμενων μερών (επίσημοι φορείς εξουσίας-παραβάτες) και της ικανότητας των πιο αδύναμων κοινωνικών ομάδων να εκτιμήσουν τη δύναμή τους σε σύγκριση με τον «αντίπαλο» και να επιδείξουν προσαρμοστικότητα.

Με βάση τα προαναφερθέντα θεωρητικά σχήματα της σύγκρουσης, η Φραγκογιαννού έρχεται σε ρήξη με την κυρίαρχη κοινωνική ομάδα και με τους φορείς της επίσημης εξουσίας. Αναλυτικότερα, ο Vold θα την κατέτασσε στην «εγκληματική

μειονότητα», καθώς ο στόχος της να αποκαταστήσει το εγγόνι της και να βοηθήσει στην απαλλαγή της οικογένειας από το δυσβάσταχτο θεσμό της προίκας, συγκρούεται με το στόχο των ισχυρών να εξυπηρετήσουν τα οικονομικά τους συμφέροντα μέσω της υποχρεωτικότητας και δεσμευτικότητας του θεσμού. Η Φόνισσα παρουσιάζεται να παίρνει μέρος σε συζητήσεις «καθ' ας εγίνετο λόγος περί της μεγάλης πληθώρας των νεαρών κορασίων (...) των υπέρμετρων απαιτήσεων των γαμβρών, περί των βασάνων όσα υπέφερε μία χριστιανή διά να αποκαταστήσει "τ' αδύνατα μέρη"» και κάνει λόγο απερίφραστα για το συμφέρον «Και άλλοτε πάλιν την ήκουσαν να δογματίζει ότι ο άνθρωπος δεν συμφέρει να κάμνη πολλά κορίτσια, και ότι το καλύτερον είναι να μη πανδρεύεται κανείς», αναφερόμενη βέβαια στο «συμφέρον» της ασθενούς κοινωνικής τάξης της (Παπαδιαμάντης, 1912: 11-12). Έτσι, οδηγείται στο έγκλημα.

Ο Turk θα συμπλήρωνε ότι οι πιθανότητες εγκληματοποίησης στην περίπτωση της ηρωίδας είναι αυξημένες με βάση τις μεταβλητές, από τις οποίες εξαρτώνται, αφού δεν έχει εσωτερικεύσει τους κυρίαρχους κανόνες, δε διαθέτει ισχύ σε σύγκριση με τους επίσημους φορείς εξουσίας και αδυνατεί να προσαρμοστεί στο κανονιστικό πλαίσιο υπολογίζοντας με ρεαλισμό το συσχετισμό δυνάμεων. Ειδικότερα, η Χαδούλα ή Φραγκογιαννού δεν έχει εσωτερικεύσει τον νόμο περί αφαίρεσης της ζωής ως αξιόποινης πράξης: «Είτα εις τα ενδόμυχα της ψυχής της είπε: «Δεν το έκαμα για κακό» (Παπαδιαμάντης, 1912: 55), καθώς στην περίπτωση των κοριτσιών πιστεύει ότι η επιβίωσή τους προκαλεί βάσανα στις οικογένειές τους λόγω της οικονομικής επιβάρυνσης που συνεπάγεται για την αποκατάστασή τους αλλά και της δυστυχούς ζωής που θα ζήσουν στο πλαίσιο μιας ανδροκρατούμενης κοινωνίας («αγρυπνούσα πλησίον του μικρού πλάσματος, το οποίον ουδ' εφαντάζετο ποίους κόπους επροξένει εις τους άλλους, ουδέ πόσα βάσανα έμελλε να υποφέρει, εάν επέζη, και αυτό», «Τι λευθεριά θα της έκαναν της φτωχιάς, της Περιβολούς, ανίσως έπεφταν μες στη στέρνα κ' εκολυμπούσαν», «Όλο κοριτσούδια, το έρμο, όλο κοριτσούδια!»... Και τι ξαλάφρωμα θα ήτον τώρα γι' αυτόν, για την άμοιρη τη γυναίκα του, να του το 'παιρνε τώρα, ο Μεγαλοδύναμος» (Παπαδιαμάντης, 1912: 2, 43, 76). Συνεπώς, σύμφωνα με το σκεπτικό της, ο φόνος κοριτσιών δεν αποτελεί εγκληματική πράξη, αλλά λύτρωση για τα ίδια και τις οικογένειές τους. Παράλληλα, όμως, η ηρωίδα είναι ανίσχυρη μπροστά στους επίσημους φορείς της εξουσίας, γι' αυτό και αναγκάζεται να καταφύγει στα βουνά, ώστε να σωθεί από τη σύλληψη και την τιμωρία της, ενώ δεν έχει εκτιμήσει ρεαλιστικά την ισχύ της σε σχέση με την εξουσία, αφού διαπράττει τα εγκλήματα χωρίς να έχει υπολογίσει τις συνέπειες και χωρίς να έχει σχεδιάσει τις επόμενες κινήσεις της. Την απουσία ρεαλισμού εκ μέρους της επιβεβαιώνει το γεγονός ότι λίγο πριν το τέλος της ελπίζει να τη συμπονέσει ο αγροφύλακας (επίσημος φορέας εξουσίας): «Δεν ήτο δε απίθανο ο αγροφύλαξ εκείνος και να ησθάνετο μέσα του κρυφήν συμπάθειαν προς την φεύγουσαν, την διωκομένην, την τρέχουσαν επάνω εις τα κατσάβραχα, μ' αιματωμένους τους πόδας, δύστυχη γυναίκα».

Ο Champliss, συμβάλλοντας στη μαρξιστική οπτική αντιμετωπίζει το έγκλημα ως αποτέλεσμα των θεμελιωδών αντιφάσεων του καπιταλισμού. Ειδικότερα, πρόκειται α) για την αντίφαση ανάμεσα στη γένεση της επιθυμίας του καταναλωτισμού και την αδυναμία ικανοποίησής της και β) για την αντίφαση μεταξύ ανάπτυξης του καπιταλισμού -και, συνεπώς, των ταξικών συγκρούσεων- και αύξησης των προβλεπόμενων από το νόμο εγκληματικών πράξεων (Champliss, 1975, όπ. αναφ. στο Βιδάλη, 2022: 152). Με αφετηρία τη θεώρηση του Champliss, η εγκληματική δράση της Φραγκογιαννούς πυροδοτείται από τη σύγκρουση ανάμεσα στη χαμηλή κοινωνική τάξη που η ίδια εκπροσωπεί και στην κοινωνική τάξη των ισχυρών, τα συμφέροντα της

οποίας υπηρετεί ο νόμος. Η Φραγκογιαννού λειτουργώντας ορθολογικά εγκληματεί κατά συρροή «απαντώντας» με τον συγκεκριμένο τρόπο στις άθλιες συνθήκες της ζωής της (φτώχεια, αδικία, ανισότητες...). Παράλληλα, σύμφωνα με την ίδια θεώρηση, οι κατώτερες κοινωνικά τάξεις στρέφονται κατά της Φόνισσας -που ανήκει στην ίδια κοινωνική τάξη- και όχι κατά της εκμετάλλευσης των ισχυρών π.χ. αυτών που αξιώνουν υπέρογκη προίκα για την αποκατάσταση των κοριτσιών αποσκοπώντας στην αύξηση του πλούτου τους. Έτσι, μετά από τον πνιγμό της Ξενούλας «η θυγάτηρ του Προπαντή, παρείχε νύξεις τινάς υποψίας εις τον ειρηνοδίκην», δηλαδή στρεφόμενη εναντίον της Φραγκογιαννούς την καθιστά -μέσω της μαρτυρίας της- ύποπτη. Σύμφωνα με τον Quinney (Pfeffer, 1978: 53-54), τα εγκλήματα μπορούν να επιμεριστούν σε εγκλήματα κυριαρχίας και εγκλήματα αντίστασης. Ως προς τη δεύτερη μορφή, γίνεται λόγος για τα εγκλήματα που εκτελούνται από την εργατική τάξη, η οποία υφίσταται την καταπίεση των ισχυρών. Συνεπώς, η λογοτεχνική ηρωίδα διαπράττει «έγκλημα αντίστασης» στην καταπίεση των οικονομικά ισχυρών, ενώ το σύστημα δικαιοσύνης λειτουργεί υπέρ της προστασίας της καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων. Ο Reiman θα συμπλήρωνε πως το ποινικοκατασταλτικό σύστημα χαρακτηρίζει επιλεκτικά ως εγκλήματα συγκεκριμένες επιζήμιες πράξεις και συνήθως σε αυτές περιλαμβάνονται τα εγκλήματα των φτωχών. Στην περίπτωση της φτωχής Φραγκογιαννούς, η αφαίρεση της ζωής των κοριτσιών χαρακτηρίζεται έγκλημα και η ίδια καταδιώκεται προκειμένου να τιμωρηθεί σύμφωνα με το νόμο. Σίγουρα, όμως, άλλες επιβλαβείς πράξεις -κατά κύριο λόγο, πλούσιων συγχωριανών της- δε θα είχαν την ανάλογη αντιμετώπιση, καθώς δε θα ορίζονταν ως εγκληματικές. Συμπερασματικά, στο πλαίσιο της ενοποιημένης κριτικής θεωρίας το έγκλημα αντιμετωπίζεται ως κοινωνική κατασκευή που απονέμει το στίγμα στη βάση της ισχύος.

Κομβική θέση στη μαρξιστική θεώρηση κατέχει το ερμηνευτικό σχήμα «καπιταλισμός-αλλοτρίωση-έγκλημα» (Βιδάλη, 2022: 144). Οι οικονομικές ανισότητες του καπιταλιστικού συστήματος σε συνδυασμό με την εμφαντική επιδίωξη της οικονομικής επιτυχίας και της ατομικής ευτυχίας οδηγούν στην ανάπτυξη του εγωισμού και συνακόλουθα, στην προώθηση της εγκληματικής συμπεριφοράς και την εξασθένηση του ανθρώπινου αλτρουισμού (Newburn, 2007: 248). Ο Bonger, συσχετίζοντας οικονομικές ανισότητες και εγκληματικότητα, επισήμανε το ρόλο εγωισμού-αλτρουισμού στην εκδήλωση της εγκληματικής συμπεριφοράς. Υποστήριξε, λοιπόν, ότι η ηθική κρίση που απορρέει από την κυριαρχία του εγωισμού ενισχύει την μετατροπή της εγκληματικής ιδέας σε εγκληματική πράξη. Σύμφωνα με τον ίδιο, οι αρνητικές οικονομικο-κοινωνικές συνθήκες που βιώνουν οι κατώτερες κοινωνικές τάξεις καθιστούν πιο πιθανή τη γένεση της εγκληματικής ιδέας -λόγω εγωισμού- και, συνακόλουθα, τη διάπραξη του εγκλήματος, ενώ οι ανώτερες κοινωνικές τάξεις δεν οδηγούνται τόσο συχνά στον ίδιο παρονομαστή, καθώς κατέχουν τα μέσα πλουτισμού (Hebberecht, 2010: 59-60). Στην περίπτωση της Φραγκογιαννούς επιβεβαιώνεται το ερμηνευτικό θεωρητικό σχήμα του Bonger. Η ηρωίδα ανήκει σε χαμηλή κοινωνική τάξη και τα οικονομικά και κοινωνικά συμφραζόμενα (οικονομική ανέχεια, λειψανδρία λόγω ξενιτιάς, αναγκαιότητα αποκατάστασης των κοριτσιών, θεσμός προίκας) διογκώνουν τον εγωισμό της και επιφέρουν ρήγμα στο πεδίο του αλτρουισμού. Προβαίνοντας στον πρώτο φόνο, λειτουργεί εγωκεντρικά σκεπτόμενη ότι θα απαλλαγεί από το «βάρος» της νεογέννητης εγγονής της, που εξαιτίας της ασθένειας, την έχει ταλαιπωρήσει, αλλά της επιφυλάσσει και πρόσθετα βάσανα στο μέλλον λόγω της δυσκολίας αποκατάστασής της. Το επόμενο στάδιο είναι η σύλληψη της ιδέας, την οποία εκφράζει μεγαλόφωνα σε διάλογο με τις γειτόνισσες «Τι να σας πω!... Έτσι του 'ρχεται

τ' ανθρώπου, την ώρα που γεννιούνται, να τα καρυδοπνίγη!...» (Παπαδιαμάντης, 1912: 12) και η μετενσάρκωσή της εγκληματικής ιδέας σε εγκληματική πράξη: «Και παρέτεινε το σκάσιμον επί μακρόν· είτα εξάγουσα τους δακτύλους της από το μικρόν του οππίου είχε κοπή η αναπνοή, έδραξεν έξωθεν τον λαιμόν του βρέφους, και τον έσφιγγεν επ' ολίγα δευτερόλεπτα» (Παπαδιαμάντης, 1912: 30).

Η Μεταδομιστική εγκληματολογία «ρίχνει φως» στο έγκλημα της Φόνισσας

Η Μεταδομιστική ή Μεταμοντέρνα εγκληματολογία στρέφει το ενδιαφέρον σε όλους/ες τους/τις εμπλεκόμενους/ες στη διαδικασία επίτευξης της κοινωνικής ευρυθμίας. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, καθοριστική αναδεικνύεται η σημασία της γλώσσας, η οποία αντανακλά την πραγματικότητα των θεσμών και όχι των υποκειμένων (π.χ. η δικανική γλώσσα αποτυπώνει και θεσμοθετεί την επιβολή των κοινωνικών θεσμών στα άτομα). Με άλλα λόγια, ο εγκληματίας κατά τη διαδικασία αντιμετώπισης των επίσημων φορέων εξουσίας βασίζεται στον κυρίαρχο λόγο, αυτόν που διατρήχει τις κυρίαρχες δομές και τους ισχύοντες θεσμούς. Συνεπώς, η γλώσσα του δεν είναι αυθεντική, δεν εκφράζει την προσωπική του άποψη περί κοινωνικής πραγματικότητας. Σύμφωνα με την κοινωνιολογική αυτή θεώρηση, το ζητούμενο είναι η ανάπτυξη αυθεντικού λόγου εκ μέρους των ατόμων και ο σεβασμός του αυθεντικού λόγου των άλλων, στοιχείο που θα συντελέσει στην άμβλυνση του εγκλήματος (Vold et al., 2002: 262-265).

Όταν, λοιπόν, η Χαδούλα ή Φραγκογιαννού έχοντας στο ενεργητικό της ήδη τρεις φόνους, βρίσκεται παρούσα -εντελώς συγκυριακά- στον πνιγμό της Ξενούλας, και κινεί υποψίες, μέσω του ειρηνοδίκη, στον πρόεδρο της κοινότητας που εκτελούσε χρέη αστυνομικών αρχών, ο πρόεδρος αποφαινεται χρησιμοποιώντας τον κυρίαρχο λόγο «Κατά τις μαρτυρίες που είπαν οι μαρτύροι, φαίνεται να έκαμε, ή φαίνεται να μην έκαμε την πράξιν» (Παπαδιαμάντης, 1912: 52). Μάλιστα, ο συγγραφέας υπογραμμίζει τη σχέση του με το κυρίαρχο μοτίβο γλώσσας αναφέροντας ότι «ως δημόσιος κατήγορος περιωρίζετο μόνον ν' αγοράεύη, κατά τας συνεδριάσεις των ποινικών» (Παπαδιαμάντης, ό.π.). Η μεταδομιστική θεώρηση επιβεβαιώνεται πλήρως κατά την ανακριτική διαδικασία, κατά την οποία η Φόνισσα αφηγείται τα γεγονότα με εντελώς ουδέτερο λόγο, που δεν εκφράζει τη δική της πραγματικότητα, αλλά αντανακλά την άποψη των θεσμών. Χαρακτηριστικό είναι το σημείο «η Φραγκογιαννού εν αταραξία είχε καταθέσει τα γνωστά ήδη γεγονότα, άνευ της εσωτερικής ψυχολογίας των» (Παπαδιαμάντης, 1912: 53).

► ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας, Λογοτεχνία και Εγκληματολογία... Μια σχέση ενδιαφέρουσα και άρρηκτη, καθώς η Λογοτεχνία τροφοδοτεί την Εγκληματολογία με «μελέτες περίπτωσης», αλλά και η δεύτερη αποτελεί ανεξάντλητη πηγή έμπνευσης για την πρώτη. Όπως παρατηρεί σχετικά ο Marx (1996, όπως αναφ. στο Νικολόπουλος, 2018: 409), «ο εγκληματίας... δεν παράγει μόνο συγγράμματα ποινικού δικαίου, ούτε απλώς τους ποινικούς κώδικες και τους νομοθέτες, παράγει και τέχνη, ωραία λογοτεχνία, μυθιστορήματα, ακόμη και τραγωδίες». Σίγουρα, αν η Φόνισσα του Παπαδιαμάντη καθόταν στο εδώλιο, προκειμένου να λογοδοτήσει για το στυγερό έγκλημά της, θα προκαλούσε μεγάλες έριδες σχετικά με τους λόγους και τα κίνητρα που την παρώθησαν στην εγκληματική δράση. Ο Θετικισμός (Βιολογικός-Ψυχολογικός-Κοινωνικός), οι Συγκρουσιακές θεωρίες, οι (Νέο)Μαρξιστικές θεωρίες, η Μεταδομιστική

ή Μεταμοντέρνα Εγκληματολογία θα μπορούσαν να επικαλεστούν πολυάριθμα επιχειρήματα και τεκμήρια, ώστε να επιβεβαιώσουν στο πρόσωπό της την ορθότητα των θεωρητικών σχημάτων τους. Η αλήθεια, όμως, είναι ότι αν η λογοτεχνική ηρωίδα είχε τη δυνατότητα απολογίας, ίσως διέψευδε όλες τις επιστημονικές οπτικές, ίσως ανέτρεπε όλες τις πιθανές ερμηνείες. Εξάλλου, ο Παπαδιαμάντης δεν «επέτρεψε» να οδηγηθεί η Φραγκογιαννού ούτε ενώπιον της ανθρωπίνης δικαιοσύνης ούτε ενώπιον της θεϊκής, δεν άφησε να την αγγίξει ούτε η κρατική εξουσία ούτε ο Θεός... Η λύτρωση της ηρωίδας του ήρθε «εις το ήμισυ του δρόμου, μεταξύ της θείας και της ανθρωπίνης δικαιοσύνης». Εύστοχα παρατηρεί ο Νικολόπουλος (2018: 409) ότι «ο “τόπος” όπου η εγκληματολογία συναντά τη λογοτεχνία βρίσκεται στα όρια του επιστημονικού και του μη επιστημονικού, της γνώσης και της μη γνώσης, εκεί που αποκαλύπτεται των φονιάδων η άλλη πλευρά η αθέατη/το μικρό “γιατί” που έμεινε αναπάντητο» (Οδυσσέας Ελύτης).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Eysenck, H. J. (1952). *The scientific study of personality*. Macmillan.
- Eysenck, H. J. (1966). Personality and experimental psychology. In *Bulletin of the British Psychological Society*. Retrieved from https://hanseysenck.com/wp-content/uploads/2019/12/1997_eysenck_-_personality_and_experimental_psychology_the_unification_of_psychology.pdf
- Hebberecht, P. (2010). Willem Bongers. In K. Hayward, Sh. Maruna & J. Mooney (Eds.), *Fifty key thinkers in criminology*. London: Routledge, 58-61.
- Lombroso, C. (1925). *Ο Εγκληματίας άνθρωπος, Τόμος Β΄* (Μτφ. Μ. Αννίνος). Αθήνα: Χ. Φέξης. Ανακτήθηκε από Ανέμη-Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών.
- Newburn, T. (2017). *Criminology* (3d ed.). London: Routledge. Retrieved from [http://germatik.com/Criminology,%203%20edition\(1\).pdf](http://germatik.com/Criminology,%203%20edition(1).pdf)
- Pfeffer, R. M. (1978). Class, State, and Crime. *University of Baltimore Law Review*, 8, 1. Retrieved from <https://scholarworks.law.ubalt.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1192&context=ublr>
- Vold, G. (1979). *Theoretical Criminology*. New York: Oxford University Press.
- Vold, G., Bernard, T., & Snipes J. (2002). *Theoretical Criminology*. New York: Oxford University Press.
- Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2012). *Το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου από εγκληματολογική και θυματολογική σκοπιά* (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Κόρινθος. Ανακτήθηκε από <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/31664#page/1/mode/2up>
- Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2014). «Λευκά Κολάρα» & Οικονομικό Έγκλημα, Κοινωνική Βλάβη & Αντεγκληματική Πολιτική, Δίκαιο και Οικονομία. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Βιδάλη, Σ. (2013). *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βιδάλη, Σ. (2022). *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Δασκαλάκης, Η. (1988). Η εξέλιξη της εγκληματολογικής σκέψης. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 48-55. Ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/view/7417>
- Ζαραφωνίτου, Χ. (1995). *Εμπειρική Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κοντοπούλου, Ε. Ν. (2014). Ο ποινικός στιγματισμός του ανηλίκου και η επίδρασή του στη δευτερογενή παρέκκλιση (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Αθήνα:

- Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Ανακτήθηκε από <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/52764>
- Κουκουτσάκη, Α. (χ.χ.) *Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της παρέκκλισης και του εγκλήματος* (Πανεπιστημιακές Σημειώσεις). Ανακτήθηκε από Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της παρέκκλισης και του εγκλήματος [πανεπιστημιακές σημειώσεις] | Afroditi Koukoutsaki - Academia.edu
- Κουράκης, Ν. Ε. (2006). *Η «Φόνισσα» του Παπαδιαμάντη. Μια εγκληματολογική και ποινική προσέγγιση*. Ελεύθερη Ψηφιακή Βιβλιοθήκη. Ανακτήθηκε από eBooks4Greeks
- Λάζος, Γ. (2007). *Κριτική Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Νικολόπουλος, Γ. Π. (2018). *Εγκληματολογία και Λογοτεχνία*. Στο Κ. Δ. Σπινέλλη, Ν. Ε. Κουράκη & Μ. Κρανιδιώτη (Επιμ.), *Λεξικό Εγκληματολογίας*. Αθήνα: Τόπος.
- Παπαδιαμάντης, Α. (χ.χ.). *Η Φόνισσα*. Στο *Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού*. Ανακτήθηκε από http://www.snhell.gr/anthology/content.asp?id=466&author_id=33
- Παπαδιαμάντης, Α. (1912). *Η Φόνισσα*. Αθήνα: Φέξης. Ανακτήθηκε από <https://www.openbook.gr/i-fonissa/>
- Πετούση, Β. (2001). Η «φύση» της γυναίκας και ο ιπποτισμός του άνδρα: Κλασικές θεωρίες και προτάσεις για τη γυναικεία εγκληματικότητα. *The Greek Review of Social Research*, 106. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.12681/grsr.8854>
- Πολίτης, Λ. (1998). *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Τάσης, Ν. (1989). Η θεωρία του χαρακτηρισμού: ανθρωπιστικές προσεγγίσεις στην κοινωνιολογία της αποκλίνουσας συμπεριφοράς. *The Greek Review of Social Research*, 72. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.12681/grsr.981>
- Χαΐδου, Α. (1996). *Θετικιστική Εγκληματολογία-Αιτιολογικές Προσεγγίσεις του εγκληματικού φαινομένου*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.